

Свої серед чужих

ЯК НА ПІВДНІ КИЇВЩИНИ АРХЕОЛОГИ ШУКАЮТЬ СЛІДИ НАРОДІВ, ЯКИХ ПЕРЕСЕЛИВ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ, ЩОБ ОБОРОНЯЛИ КОРДОНИ РУСІ

АРХЕОЛОГІЯ

НА МЕЖІ

— Коли викопали перший череп, то весь куток збігся на нього подивитися.

У Пугачівці (Рокитнянського р-ну Київської обл. — Ред.) кожен може показати, де в селі живуть археологи. На автобусній зупинці одна з пасажирок докладно розповідає, як дістатися на околицю села, де вже третій рік поспіль живуть науковці.

Дві вулиці — «верхня» і «нижня» — сходяться майже біля потрібних зелених воріт. Але шлях нешвидкий: просто так пройти повз дозрілу шовковицю, яка тут ледь не на кожному кроці, не так вже просто. Біля входу, попри ранній час, стоять кілька чоловіків — місцеві, які допомагають на розкопці. У дворі, біля старої хати, яку кілька років тому придбали археологи, щоби постійно тут працювати, — з десяток наметів. Їхні мешканці якраз готуються

виходити на працю: робочий день в археологів починається о шостій ранку.

— Ось тут, у балці, є джерело. Місцеві називають його святим. Коли ми вирішили його почистити, то знайшли кілька монет часів Російської імперії. Того вечора стався буревій, вітер зламав дерева. Люди почали казати, що то через нас, бо джерело потривожили, — розповідає археолог Артем Борисов.

Поки йдемо до місця розкопок, Артем розповідає кілька історій про особливості сусідства селян та дослідників. До місця розкопок — майже два кілометри добряче втоптаного стежка, якою щодня, по кілька разів, проходить зо два десятки людей. З одного боку — поле із двометровою кукурудзою. З іншого — краєвид на річку Рось, яка тисячу років тому була кордоном між кочівниками й київськими землями. Ще від радянських часів археологи

знали про існування тут поселення черняхівської культури III—V століть. А три роки тому вони відкрили значно цікавіший об'єкт — раніше невідомий могильник часів Київської Русі. Щоправда, зі слідами пограбування. Могильник іменували «Острів» — від назви села, розташованого нижче по течії Росі.

— Подзвонили місцеві краєзнавці. Кажуть, уже давно ходять по полю люди з металошукачами, щось копають. Приїхали наші археологи й одразу натрапили на поховання, — пояснює Андрій Сорокун.

Він сьогодні головний на розкопці. Разом із ним тут працюють ще з півтора десятка людей — переважно студенти-практиканти з Києва та Вінниці. До місця їхньої роботи — майданчика на краю засіяного поля — впритул зростають посіви сої. Вона на території, яку археологи ще не досліджили.

— Після кожної оранки тут постійно з'являються нові кістки, відкриваються поховання. Ми восени їх докопуємо, — додає Андрій.

СЕНСАЦІЙНИЙ МОГИЛЬНИК XI СТОЛІТТЯ

Могильник XI століття на Київщині — не дивина. Але саме цей неабияк здивував дослідників. Поховальний інвентар, який знайшли при перших розкопках, відрізнявся від тих, що зазвичай виявляли. Найближчі аналоги траплялися аж у балтійських країнах.

— Є літописна згадка, що Ярослав Мудрий організовував походи на Балтію, і він же будував Пороську оборонну лінію (Сторожові фортеці вздовж річки Рось, засновані за часів

Русі, щоб захищатись від набігів степових кочівників. — Ред). Переселяв сюди підкорені племена, щоб обороняли його землі.

Андрій Сорокун розповідає, як після зіставлення знахідок та літописних даних з'явилася нова мета: довести, що на березі Росі жили племена, яких переселив сюди славетний давньоруський князь. «Цього ж літа ходив Ярослав на чудь, і переміг їх, і поставив город Юр'їв», — ідеться у літописі.

Ще один момент, який свідчить на користь проживання тут саме балтів, — відсутність слідів християнства. Єдине поховання, у якому знайшли хрест, було дитячим. Балти ж ледь не до XIV століття були язичниками, проти яких організовували хрестові походи.

Про те, що поховані були не простими землеробами, свідчить їхній інвентар, затаєний завглибшки 25—80 сантиметрів. У похованнях чоловіків — зброя: сокири, списи, мечі. Жінки — з нетиповими прикрасами, як-от шийна гривна з витого дроту, не поширена у слов'ян. Більшість таких багатих поховань, за словами археологів, уже пограбована.

— Місцеві кажуть, що вісім років уже бачать тут скарбошукачів. І те, що вони досі сюди їздять, засвідчує потенціал цього місця.

Зі слів Андрія Сорокуна, археологи самі не раз мали справу з «копачами удачі». Окремі їхні знахідки вдалося відстежити в інтернеті. Це шийні гривни та балтські фібули (застібки для одягу), масивні й «рогаті, як чорти», жартують археологи. Один із приватних колекціонерів виставляв їх у своєму facebook — просив допомоги в атрибуції

речей. А пізніше переконував: пропонували купити, але він відмовився. Такі ж речі, знайдені в могильнику «Острів», тепер експонують в музеї Інституту археології НАН України.

ЧЕРНЯХІВЦІ ТА ЇХНІ ГОРНИ

Тільки-но металошукач пищить — в археологів починається ювелірна робота. Микола Беленко дістає інструменти, подібні на стоматологічні. І хоч на годиннику — обідня пора, і більшість людей із розкопу вже пішла «на базу», залишати артефакт не можна — ще хтось інший викопає. Сантиметр за сантиметром знятої землі — і знахідкою виявляється бронзове кільце. Такі речі вже не раз траплялися на могильнику «Острів». Як їх використовували — поки що невідомо.

— Ми їх знаходимо зазвичай на грудях. Це може бути як варіант пряжки спрощеного типу, але поки що не можемо повністю вирішити, для чого воно.

Натомість об'єкт, який розкопали за якихось два метри від цього поховання — цілком зрозумілий. Залишки горну черняхівської культури спочатку сприймали за звичайну піч, аж поки не відкрили спеціальні продухи, через які жар потрапляв із підземної камери. Всередині — фрагменти керамічного посуду, який залишився після останнього випікання. Черняхівці першими на цій території почали самі виготовляти кружальний посуд, а не ліпити його. Схожі горни в Україні виявляли не раз.

Коли археологи зрозуміли, що біля Пугачівки знайшли сліди

давніх балтів, то звернулися до литовських та латвійських колег за грантом для спільних розкопок. Приїжджали сюди й німці, але найбільше зацікавились дослідники з країни, чий предки могли жити на берегах Росі майже тисячу років тому.

«ПОСАДИВ ЯРОСЛАВ СВОЇХ ПО РОСІ, І ЖИВУТЬ ВОНИ ТАМ І ПО ЦЕЙ ДЕНЬ»

Викладач Інституту археології Рязівського університету Міхал Дзік — типовий приклад археолога. Такий, яким їх зображують навіть у голлівудських фільмах. Захисного кольору штани та сорочка з коротким рукавом — до повного образу Індіани Джонса бракує хіба що фірмового капелюха. Поруч — його студенти із кельмами в руках. Вони міліметр

за міліметром знімають шар ґрунту в розкопі, що врізається у вал давнього городища на межі XI—XII століть. З одного боку ями розчищають землю довкола залізного обруча, що колись скріплював відро. Такі знахідки час до часу трапляються в давніх похованнях. З іншого боку — залишки дерев'яної конструкції зі слідами пожежі — колись це була основа оборонного валу.

Менше ніж за кілометр звідси, на іншому березі Росі, — балтський могильник, який досліджують київські археологи.

— То ще не факт, що тут жили саме балти, бо їхнього матеріалу на цьому городищі поки що не знайшли — лише типовий давньоруський, — розповідає Міхал Дзік.

До України студентів він привозить уже другий рік поспіль. Одним із наукових зацікавлень археолога є польсько-руське пограниччя. На межі співіснування Русі та кочівницького світу він прагне відкрити щось нове для себе.

Підйом о п'ятій та виїзд о шостій ранку, півгодинна перерва до 11.00 та повернення з розкопу о 14.30. Такий графік в експедиції мають польські студенти.

— Якщо цікавишся археологією, нудно не буде. Кожен знайдений фрагмент треба помити, підписати, а ще — попрацювати з документами. У Польщі наші дослідження теж часто ведуться в місцях, які далекі від якихось розваг, — керівник практики переконує, що всі шестеро студентів самі виявили бажання приїхати на розкопки до Пугачівки.

Можливо, найохочіше сюди їхав Павло Козак. Попри те, що хлопець мав й інші варіанти: Франція, Чехія, Молдова. Вбраний у чорну футболку, спортивні штани Adidas, із золотим ланцюжком на шиї, уродженець містечка Мостицька, що на Львівщині, поїхав до Ряшева два роки тому. Каже, вибрав археологію, бо так мав шанс отримати стипендію за Картою поляка.

— Хотілося повернутися додому, ще й зацікавили таким нетиповим об'єктом. А покопати деінде, в іншій країні, я ще встигну, — мовить Павло Козак.

Польські археологи мають ще одну мету, яку хотіли б реалізувати на берегах Росі. За літописом, Ярослав Мудрий розселяв уздовж цієї річки і племена

ляхів, яких брав у полон під час походів на Червенські городи.

«В літо 6539 [1031] Ярослав і Мстислав зібрали воїв багато, і пішли на ляхів, і знову зайняли городи Червоноруські, і звоювали Лядську землю, і багато ляхів привели, і поділили їх між собою. І посадив Ярослав своїх по Росі, і живуть вони там і по цей день».

— Із точки зору літописця ляхами була всі ті, хто підпадав під владу польського короля, але не обов'язково вони були властиво польським населенням. І, звісно, цікаво було б тут знайти сліди таких племен, — каже Міхал Дзік.

Після закінчення цієї практики у їхніх планах — розвідка поблизу села Миколаївка, що на півночі

Черкащини, де в давньому могильнику зафіксували артефакти, нетипові для тамтешнього регіону.

«АРХЕОЛОГІЯ НЕ МАЄ НАЦІОНАЛЬНОСТІ»

— Є різниця не лише між українськими та польськими археологами, а й між дослідниками в межах однієї країни. Археологія не має національності, а має різні підходи. Зважаючи на різні школи, досвіди. От у роботі київської експедиції бачу багато спільного з тим, як колись навчали мене, — уже в таборі продовжує розмову Міхал Дзік.

Дерев'яна альтанка, у якій ввечері збираються дослідники, називається «дракарчик». Ця назва вирізьблена біля входу, а самі дошки на стіні прибиті нахлестом, як у давніх кораблів.

Дослідник палеоліту Микола Беленко спершу тут читав лекцію про походження давніх людей, а тепер усі слухають його історії про розкопки, які польський археолог проводив у Судані на Банганарті, важливому християнському паломницькому центрі середніх віків.

— Як там працюється? Тепло, — сміється Міхал Дзік. — І значно інтенсивніше, ніж тут. Там маєш копати так, ніби завтра уже не матимеш змоги це робити, — так дослідник з Ряшева розповідає про Судан, у якому не так давно усунули від влади 75-річного президента Омара аль-Башира, який керував країною майже 30 років.

Ліван, Йорданія, Оман, Саудівська Аравія, Кувейт, Вірменія, Єгипет — це далеко не повний

список країн, у яких працюють польські експедиції. У Судані їх усього п'ять.

— Більшість грошей дає Польща, але був ще катарський проект. В обмін на доступ до якихось ресурсів вони фінансували туристичний потенціал Судану.

Натомість про польські реалії українські археологи лише мріють. Хоча сам Міхал Дзік каже, що така строката карта експедицій — лише частина традиції, яка зародилася в 30-х роках минулого століття. Саме тоді польські археологи почали їздити на розкопки на Близький Схід та до Африки.

— У той час у Радянському Союзі вистачало території і цікавих об'єктів, які можна досліджувати. Античні пам'ятки над Чорним морем, епохи палеоліту, Середньовіччя — бери і працюй вдома. Але те, що ти копаєш за кордоном, не означає, що у Польщі нема чого робити. Мова іде про науковий інтерес, — пояснює дослідник особливості розвитку археології в сусідній країні.

Тим часом київські археологи планують якомога краще дослідити територію на правому березі Росі. Лише черняхівське поселення сягає приблизно три кілометри, а наявність власної бази дає змогу працювати поблизу Пугачівки ледь не від моменту сходження снігу й аж до перших приморозків. Це суттєво зменшує шанси скарбошукачів і дає можливість київським дослідникам віднайти щось незвичайне.

Текст
Петро ТРОЦЬ

Фото
Олексій ФІЛІПОВ

